

УДК 316.330.3

JEL Classification: O570

Ольвінська Юлія, Самотоєнкова Олена

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ У ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇНАХ

Анотація. У статті наведено актуальність та необхідність дослідження рівня людського розвитку. Проведено аналіз останніх досліджень і публікацій, що стосуються сфери людського розвитку. Авторами наведено методику розрахунку індексу людського розвитку за програмою розвитку ООН. Доведено необхідність аналізу рівня людського розвитку на пострадянському просторі. Проведено аналіз динаміки індексу людського розвитку в Україні за період 1990–2018 роки та порівняльний аналіз рівня людського розвитку в Україні та країнах пострадянського простору. Виявлено країни-лідери та країни-аутсайдери за індексом людського розвитку. Проаналізовано вплив окремих складових індексу людського розвитку на рівень розвитку людського потенціалу в Україні та інших країнах. Розглянуто індекс освіти та його вплив на людський розвиток в пострадянських країнах. Наведено особливості розвитку показників освіти в аналізованих країнах, а саме: питомої ваги грамотного населення, сукупної частки тих, хто навчається, середньої тривалості навчання та очікуваної тривалості навчання. Проаналізовано динаміку очікуваної тривалості життя при народженні в Україні та країнах пострадянського простору за період 1990–2018 роки. Також розраховано абсолютні та відносні показники динаміки порівняно з 1990, 2000 та 2010 роками. Наведено фактори, що стримують зростання тривалості життя в Україні. Проведено порівняльний аналіз валового національного доходу в розрахунку на душу населення в Україні з іншими країнами пострадянського простору у 2018 році. Проаналізовано динаміку валового національного доходу в розрахунку на душу населення України за період 1990–2018 роки. Виявлено фактори, що стримують людський розвиток в Україні. Запропоновано шляхи підвищення рівня людського розвитку в Україні та використання для цього досвіду більш розвинутих країн. Обґрунтовано необхідність методичного та інформаційного забезпечення стратегій розвитку регіонів для впровадження виваженої політики в підвищенні добробуту населення незалежно від місця його проживання.

Ключові слова: людський розвиток, економічне зростання, статистичний аналіз, індекс людського розвитку, рівень освіти, середня тривалість навчання, очікувана тривалість навчання, очікувана тривалість життя при народженні, валовий національний дохід в розрахунку на душу населення.

Olvinskaya Juliya, Samotoenkova Elena

INVESTIGATION OF PECULIARITIES OF HUMAN DEVELOPMENT IN POST-SOVIET COUNTRIES

Abstract. The article deals with the relevance and necessity of studying the level of human development. Recent studies and publications related to the field of human development have been analyzed. The authors have presented a methodology for calculating the UN Human Development Index. The necessity to analyze the level of human development in the post-Soviet space has been proved. The dynamics of the index of human development in Ukraine for the period 1990–2018 as well as a comparative analysis of the level of human development in Ukraine and the countries of the post-Soviet space have been analyzed. Leadership and outsider countries have been identified in the Human Development Index. The impact of individual components of the human development index on the level of human potential development in Ukraine and other countries has been analyzed. The index of education and its impact on human development in the post-Soviet countries has been considered. The peculiarities of the development of education indicators in the above countries namely: the share of literate population, the cumulative share of students, average length of study and expected duration of study have been presented. The dynamics of life expectancy at birth in Ukraine and the countries of the post-Soviet space for the period 1990–2018 have been analyzed. Absolute and relative indicators of dynamics have been compared with 1990, 2000 and 2010 respectively. The factors limiting the growth of life expectancy in Ukraine have been presented. The comparative analysis of gross national income per capita in Ukraine with other countries of the post-Soviet space in 2018 has been conducted. The dynamics of gross national income per capita of Ukraine for the period 1990–2018 has been analyzed. The factors that hinder human development in Ukraine have been identified. Ways to increase the level of human development in Ukraine and to use the experience of more developed countries have been offered. The necessity of methodological and informational support of regional development strategies for the implementation of prudent policies for improving the welfare of the population regardless of their place of residence has been substantiated.

Keywords: human development, economic growth, statistical analysis, human development index, education level, average life expectancy, life expectancy, life expectancy at birth, gross national income per capita.

Ольвинская Юлия, Самтоенкова Елена

ИССЛЕДОВАНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В ПОСТСОВЕТСКИХ СТРАНАХ

Аннотация. В статье приведены актуальность и необходимость исследования уровня человеческого развития. Проведен анализ последних исследований и пу-

бликацій, касаючихся сфери людського розвитку. Авторами приведена методика розрахунку індексу людського розвитку за програмою розвитку ООН. Доведено необхідність аналізу рівня людського розвитку на постсоветському просторі. Проведено аналіз динаміки індексу людського розвитку в Україні за період 1990–2018 роки та порівняльний аналіз рівня людського розвитку в Україні та країнах постсоветського простору. Виявлено країни-лідери та країни-аутсайди за індексом людського розвитку. Проаналізовано вплив окремих складових індексу людського розвитку на рівень розвитку людського потенціалу в Україні та інших країнах. Розглянуто індекс освіти та його вплив на розвиток суспільства в постсоветських країнах. Приведено особливості розвитку показників освіти в розглянутих країнах, а саме: частки грамотного населення, загальної частки учасників, середньої тривалості навчання та очікуваної тривалості життя при народженні в Україні та країнах постсоветського простору за період 1990–2018 роки. Також розраховано абсолютні та відносні показники динаміки за порівнянням з 1990, 2000 та 2010 роками. Приведено фактори, що підтримують зростання тривалості життя в Україні. Проведено порівняльний аналіз валового національного доходу на душу населення в Україні з іншими країнами постсоветського простору в 2018 році. Проаналізовано динаміку валового національного доходу на душу населення України за період 1990–2018 роки. Виявлено фактори, що підтримують розвиток суспільства в Україні. Представлено шляхи підвищення рівня людського розвитку в Україні та використання цього досвіду більш розвинутих країн. Обґрунтовано необхідність методичного та інформаційного забезпечення стратегій розвитку регіонів для впровадження зваженої політики з підвищення благополуччя населення незалежно від місця його проживання.

Ключові слова: людський розвиток, економічний зростання, статистичний аналіз, індекс людського розвитку, рівень освіти, середня тривалість навчання, очікувана тривалість навчання, очікувана тривалість життя при народженні, валовий національний дохід на душу населення.

DOI: 10.32680/2409-9260-2019-9-10-272-273-82-93

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими або практичними завданнями. Починаючи з 1990 років ХХ століття одним з основних показників, що характеризує розвиток країни, є індекс людського розвитку. Індекс людського розвитку концентрує в собі досягнення певного рівня економічного, соціально-політичного, демографічного та інтелектуального розвитку

країни в цілому. Для його розрахунку використовують дані про середню тривалість життя, рівень освіти та рівень життя. Саме рівень людського розвитку характеризує наскільки сприятливим є середовище в країні та наскільки воно спрямовано на забезпечення розвитку людини в інтересах людини. Тобто, характеризує наскільки передбачено забезпечення рівних прав і вільного доступу населення до економічних ресурсів та соціальних послуг, незалежно від соціального походження людини, етнічної чи расової приналежності, віку, статі, тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких покладений початок вирішенню даної проблеми і на які спирається автор. Погляд на розвиток економічної системи крізь призму людського розвитку не є чимось новим. Ще Аристотель вважав, що устрій будь-якого суспільства необхідно оцінювати по тому, як воно сприяє розвитку людських цінностей. Тема ролі людини в економіці простежувалася також у наукових працях: У. Петі, А. Сміта, Д. Ріккардо, А. Маршалла, Дж. М. Кейнса, К. Маркса, тощо. Дослідженнями людського розвитку в Україні займаються такі науковці як Г. Герасименко, О. Грішнова, Е. Лібанова, Л. Лісогор та ін. [1; 2]. Не зважаючи на значний інтерес багатьох науковців до проблем людського розвитку, питання, пов'язані з регіональними особливостями людського розвитку, залишаються відкритими.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Водночас, не дивлячись на велику кількість досліджень та публікацій з цієї проблематики значне коло її аспектів потребує постійного моніторингу та аналізу. Одним з таких аспектів є порівняльний аналіз рівня людського розвитку в Україні з іншими країнами. Такий аналіз дозволить виявити негативні фактори, що стримують людський розвиток в Україні, та резерви його підвищення, використовуючи для цього досвід інших країн.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз показників та виявлення факторів, що стримують людський розвиток в Україні та інших пострадянських країнах.

Викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Протягом всього аналізованого періоду Україна знаходиться в групі країн з високим рівнем людського розвитку. Найбільшого значення індексу людського розвитку досяг у 2007–2008 роках та склав 0,796. Найнижчий рівень індексу людського розвитку спостерігався в 2009 році – 0,706 (рис. 1).

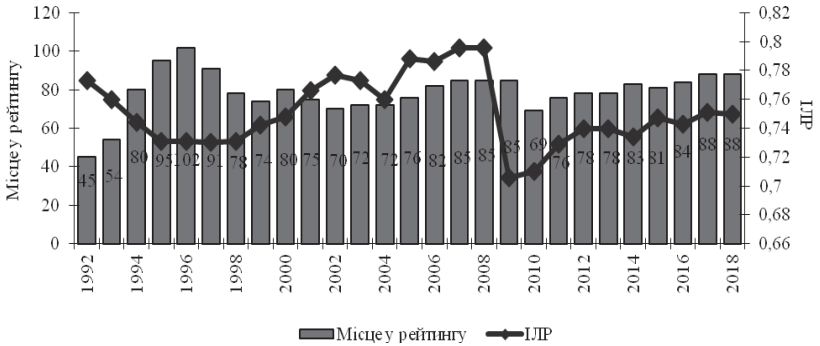

Рис. 1. Динаміка рівня індексу людського розвитку в Україні

Джерело: складено авторами за даними [4]

Найбільший спад показників людського розвитку в Україні спостерігався у 1994–1997 роках та у 2009 році. Різке погіршення умов людського розвитку у 1990 році було викликано перехідними процесами, що відбувалися в Україні та глибокою соціально-економічною кризою. Однак перехід до ринкової економіки здійснювали й інші країни, з якими Україна мала спільне минуле та приблизно однакові стартові умови, але втрати в рівні людського розвитку вони мають набагато менші. Так серед країн пострадянського простору в 2018 році за індексом людського розвитку Україна посідає далеко не перше місце (рис. 2).

Серед країн пострадянського простору найвищий рівень людського розвитку мають Естонія, Литва та Латвія. Ці країни протягом всього періоду розрахунку індексу людського розвитку відносяться до країн з дуже високим рівнем людського розвитку та мають тенденцію до його зростання.

Росія, Білорусь та Казахстан у 2018 році теж потрапили до групи країн з дуже високим рівнем людського розвитку, але до 2017 року вони знаходились у групі з високим рівнем розвитку.

До групи з високим рівнем людського розвитку протягом всього аналізованого періоду окрім України відносились Грузія, Вірменія та Азербайджан, а у 2018 році потрапили ще Молдова, Туркменістан та Узбекистан. Киргизстан та Таджикистан відносяться до групи з середнім рівнем людського розвитку.

Якщо проаналізувати динаміку індексу людського розвитку в країнах пострадянського простору, то слід відмітити позитивну тенденцію до зростання рівня людського розвитку в більшості країнах (рис. 3).

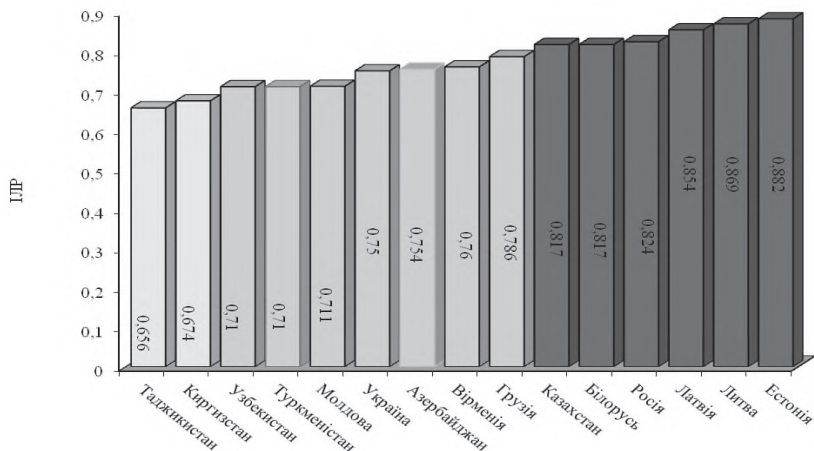

Рис. 2. Індекс людського розвитку у пострадянських країнах у 2018 році

Джерело: складено авторами за даними [4]

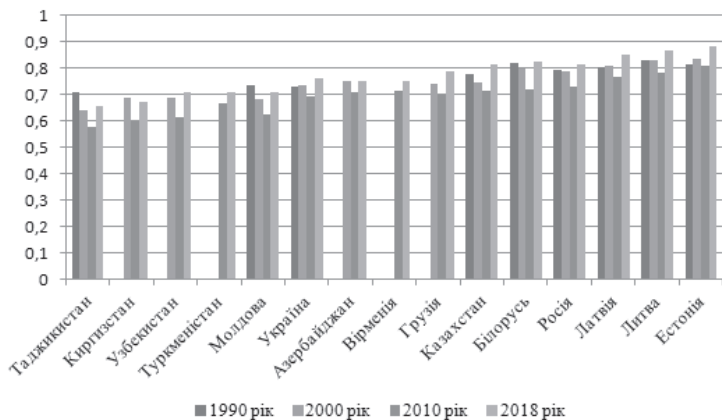

Рис. 3. Динаміка індексу людського розвитку у країнах пострадянського простору

Джерело: складено авторами за даними [4]

У 2018 році порівняно з 1990 роком скорочення індексу людського розвитку спостерігалось у Молдові на 3,3% та у Таджикистані – на 7,2%, необхідно також відмітити, що Таджикистан у 1990 році відносився до країн з високим рівнем людського розвитку, але втратив свої позиції. Порівняно з 2000 роком невелике скорочення спостерігалось Киргизстані та Азербайджані відповідно на 1,9% та 0,5%. Такі втрати у сфері людського розвитку можливо пояснити складними соціально-економічними умовами перехідного періоду та фінансово-економічними кризами 1990 роках.

Такі країни як Туркменістан та Вірменія розпочали розраховувати ІЛР після 2005 року, тому порівняти людський потенціал цих країн у 1990 роках дуже складно.

Починаючи з 2010 року по всіх аналізованих країнах спостерігається зростання індексу людського розвитку. Так, найбільший приріст відбувся у Узбекистані, Молдові, Казахстані та Білорусії – майже на 15%. А найменший – у Туркменістані, Азербайджані та Вірменії, збільшення ІЛР становило близько 6%.

Індекс людського розвитку характеризує рівень досягнень країни за трьома основними вимірами розвитку людини, а саме: довголіття та здоров'я, доступу до знань та гідного рівня життя. Тому далі проаналізуємо окремі складові індексу людського розвитку.

Аналіз окремих складових індексу показав, що в усіх країнах пострадянського простору найбільше значення має індекс освіти. Індекс грамотності дорослого населення традиційно високий, більше 99%. Це є наслідком тривалого уваги до освіти в країнах ще до отримання ними незалежності. На високому рівні також знаходиться показник сукупної частки учнів. Починаючи з 2010 року для розрахунку індексу освіти стали використовувати такі показники як середня тривалість освіти та очікувана тривалість освіти. За цими показниками країни пострадянського простору теж відповідають рівням розвинених країн. Найнижчі показники у галузі освіти притаманні таким країнам як Туркменістан, Таджикистан та Молдова. Але доцільно відмітити позитивну тенденцію до зростання показників освіти як в перелічених вище країнах, так й інших аналізованих країнах.

Ще одним важливим показником людського розвитку є середня очікувана тривалість життя при народженні. Саме цей показник характеризує рівень здоров'я населення та досягнутий рівень медичної галузі країни. На початку 1990 року в Україні спостерігався достатньо високий рівень тривалості життя – 70,4 роки, серед аналізованих країн вище був

лише у Білорусії та Литві – 70,8 та 71,2 роки відповідно. Але протягом 1992–1995 років тривалість життя в Україні скоротилася на 3,2%. Це було обумовлене, в першу чергу: збільшенням економічного та психологічного тягара перехідного періоду, підвищенням рівня стресових факторів, зниженням рівня життя, зростанням рівня бідності та злиднів. Все це сприяло розвитку таких негативних явищ, як: збільшення рівня захворюваності, отруєння алкоголем, зловживання наркотиками, збільшення нещасних випадків, самогубств, тощо. Починаючи з 1996 року середня очікувана тривалість життя почала збільшуватися, що стало індикатором закінчення шокового періоду кризи. Наступний етап скорочення тривалості життя в Україні спостерігався з 2002 по 2008 рік. З 2009 року тривалість життя поступово збільшується і у 2018 році досягнула максимального значення за всю історію незалежної України – 72,1 роки [3, с. 267]. Не зважаючи на позитивну тенденцію до зростання тривалості життя Україна значно відстає від багатьох країн (рис. 4).

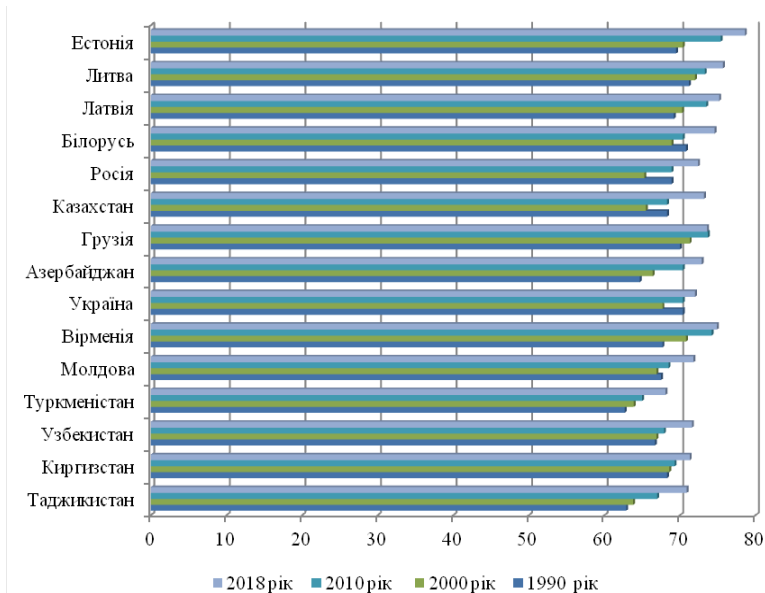

Рис. 4. Динаміка середньої очікуваної тривалості життя у пострадянських країнах

Джерело: складено авторами за даними [4]

Так, серед аналізованих країн нищий рівень тривалості життя ніж в Україні у 2018 році спостерігається лише у Молдові (71,8 роки), Узбекистані (71,6 роки), Киргизстані (71,3 роки), Таджикистані (70,9 років) та Туркменістані (68,1 роки). Лідером серед країн є Естонія, яка має середню очікувану тривалість життя 78,6 років.

Необхідно також відмітити позитивну тенденцію до зростання очікуваної тривалості життя по всіх країнах. Найбільший приріст спостерігався у Естонії – тривалість життя за аналізований період зросла на 9,1 роки або на 13,1%, Азербайджані та Вірменії – на 8 років або на 12,7% та Таджикистані – на 7,2 роки або на 10,6%. Найменше зростання очікуваної тривалості життя у 2018 році порівняно з 1990 роком було в Україні, де тривалість життя зросла лише на 1,6 роки або на 2,3%.

Ще більше ніж за показниками середньої тривалості життя України відстає за рівнем валового національного доходу на душу населення. Доцільно відмітити, що протягом аналізованого періоду спостерігаються проміжки часу, яким притаманна тенденція до зростання даного показника (рис. 5).

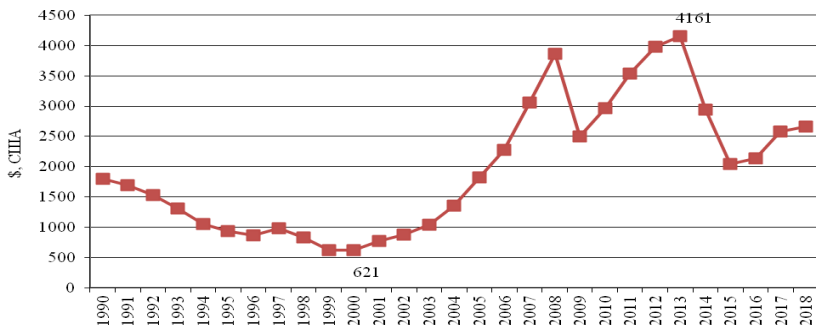

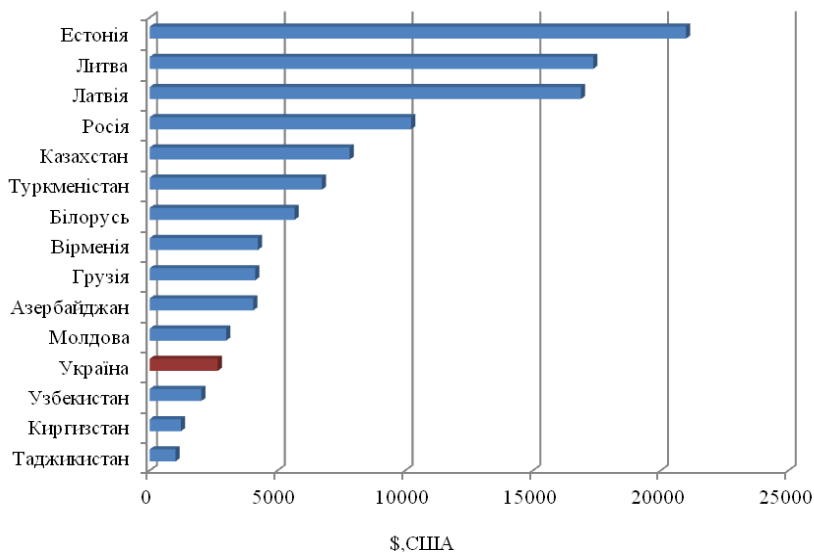
Рис. 5. Динаміка валового національного доходу на душу населення України

Джерело: складено авторами за даними [4]

Так, за період 2001–2008 років валовий національний дохід на душу населення збільшився майже у 5 разів, але далі спостерігається спад у 2009 та 2014 роках на 35,4% та 29,3% відповідно. У 2017 році валово-

вий національний дохід збільшився на 20,7% порівняно з 2016 роком та ще на 3,3% у 2018 році порівняно з 2017 роком. А порівняно з 1990 роком валовий національний дохід на душу населення в Україні збільшився на 48%. Максимального рівня валовий національний дохід на душу населення досяг в 2013 році (4161 дол.), а мінімальний рівень – 2000 рік (621 дол.).

Якщо порівнювати рівень валового національного доходу на душу населення з країнами пострадянського простору, то Україна займає четверте місце з кінця, нищий рівень ніж в Україні у 2018 році зафіксовано у Узбекистані (2020 дол. США), Киргизстані (1220 дол. США) та Таджикистані (1010 дол. США) (рис. 6). В інших країнах валовий національний дохід ВНД значно перевищує ВНД України. Так, у 2017 році ВНД на душу населення Естонії у 7 разів, Литви та Латвії у 6,5 разів, Росії у 3,8 разів, Казахстану у 2,9 рази перебільшував аналогічний показник в Україні (рис. 6).

**Рис. 6. Валовий національний дохід на душу населення
у пострадянських країнах у 2018 році**

Джерело: складено авторами за даними [4]

На жаль, сьогодні рівень валового національного доходу на душу населення в Україні ближче до таких країн як В'єтнам, Гондурас, Лаос та Судан, ніж до розвинутих країн Європи та світу.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розробок за даним напрямом.

Проведений аналіз свідчить, що Україна значно відстає за показниками людського розвитку не лише від розвинутих країн світу, але й від сусідніх країн, з якими вона мала спільне минуле. Сучасний стан людського розвитку в Україні характеризується низькими показниками рівня життя, несприятливою демографічною ситуацією, низькою тривалістю життя, поганим станом здоров'я населення, широким поширенням асоціальних явищ, несприятливим соціально-психологічним кліматом. Досвід країн з розвинутою економікою доводить надзвичайну важливість виваженої політики в підвищенні добробуту і створенні сприятливих умов для всього населення незалежно від місця його проживання.

У подальших розробках передбачається поглибити аналіз окремих причин погіршення показників людського розвитку, як в цілому по Україні, так і по окремих регіонах.

Література

1. Грішнова О. А. *Людський розвиток* : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2006. 308 с.
2. *Людський розвиток регіонів України : аналіз та прогноз* : колективна монографія / За ред. Е. М. Лібанової. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. 327 с.
3. Olvinskaya Ju. O. Dynamics of indicators of human development in Ukraine. *Economics, management, law : realities and perspectives* : collection of scientific articles. Les Editions L'Originale, Paris, France. 2016. Pp. 265–269.
4. *Beyond income, beyond averages, beyond today : Inequalities in human development in the 21st century*. Human Development Report 2019, Published for the United Nations Development Programme, One United Nations Plaza, New York, 10017. 366 p.
5. Підгорний А. З., Корольова Т. С., Вітківська К. В., Милашко О. Г., Погорелова Т. В. та ін. *Методологія статистичного забезпечення розвитку регіону* : монографія. Одеса : Атлант, 2012. 303 с.

6. Підгорний А. З., Самогєнкова О. В., Милашко О. Г. та ін. *Статистичні методи в управлінні розвитком регіону* : монографія. Одеса : ФОП Гуляєва В. М., 2016. 218 с.

References

1. Grishnova, O. A. (2006). *Liudskiy rozvytok* [Human development], Kyiv: KNEU, 308 s. [in Ukrainian]
2. Libanova, E. M. (2007). *Liudskiy rozvytok rehioniv Ukrainy: analiz ta prohnoz: monohrafiia* [Human development of regions of Ukraine: analysis and forecast: monograph], Kyiv: Instytut demohrafiï ta sotsialnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 327 s. [in Ukrainian]
3. Olvinskaya, J. O. (2016). Dynamics of indicators of human development in Ukraine, *Economics, management, law: realities and perspectives: collection of scientific articles*, pp. 265–269.
4. *Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century*. Human Development Report 2019, Published for the United Nations Development Programme, One United Nations Plaza, New York, 10017, 366 p.
5. Podgornyj, A. Z. et al. (2012). *Metodolohiia statystychnoho zabezpechennia rozvytku rehionu: monografiya* [Methodology of statistical support of regional development: monograph], Odessa: Atlant, 303 s. [in Ukrainian]
6. Podgornyj, A. Z. et al. (2016). *Statistical methods in the management of regional development: monograph* [Statystychni metody v upravlinni rozvytkom rehionu: monohrafiia], Odessa: FOP Hulïaieva V. M., 218 s. [in Ukrainian]